

Zaburzenia semantyczne i pragmatyczne u dzieci w wieku przedszkolnym – kilka kwestii teoretycznych

---

Ewa Hrycina

STRESZCZENIE

Autorka podejmuje temat zaburzeń semantycznych i pragmatycznych u dzieci w wieku przedszkolnym. Naświetla kwestie terminologiczne narosłe wokół pojęcia „zaburzenia semantyczno-pragmatyczne”, ukazując możliwe sposoby jego zastosowania. Wspomina o możliwości traktowania zaburzeń w sferze semantycznej i pragmatycznej w sposób łączny lub rozłączny, w zależności od stanu faktycznego. Charakteryzuje typowe objawy językowe związane z zaburzeniem sfery semantycznej i pragmatycznej. Postuluje konieczność dookreślenia niektórych nazw objawów. Wymienia pokrótce sposoby badania i diagnozowania zaburzeń semantycznych oraz pragmatycznych, a także związane z nimi trudności dotyczące w szczególności sposób wieku przedszkolnego. Autorka podkreśla ważność przeprowadzania dokładnych badań nad rozwojem mowy dziecka w aspekcie semantycznym i pragmatycznym, z perspektywy językoznawczej. Sygnalizuje istniejącą w społecznej świadomości kwestię naśladowania mowy dorosłych, przywoływaną w przypadku zaburzeń semantyczno-pragmatycznych. Wskazuje, że opisywanie i diagnozowanie zaburzeń semantycznych i pragmatycznych u dzieci z uwagi na rolę, jaką odgrywają w komunikacji, jest sprawą pilną na każdym etapie rozwoju. Bazując na wiedzy o rozwoju mowy dziecka i dokładnym opisie jakościowym, powinno ono zmierzać do dokładnego scharakteryzowania konkretnych przypadków zaburzeń, z określeniem

przyczyny powstałych trudności i ich związku z całościowym funkcjonowaniem. Uwagze specjalistów nie powinny uchodzić również przypadki zaburzeń lekkiego stopnia, które, często niezauważone, wpływają jednak na codzienne funkcjonowanie, nierzadko w sposób znaczący.

SŁOWA KLUCZOWE

semantyka, pragmatyka, zaburzenia semantyczno-pragmatyczne, komunikacja, rozwój mowy dziecka

Semantic and pragmatic disabilities in preschool children – some remarks on the theoretical aspect

SUMMARY

The author enters into the debate about the semantic and pragmatic disorders observed in preschool children. By showing possible ways of using the semantic-pragmatic disorder term, the author clarifies some terminological problems connected with it, and presents the possibility of treating both, the semantic and pragmatic disorder, inclusively or independently, depending on state of described facts. The author characterizes typical language symptoms in the semantic-pragmatic disorder, postulates the necessity of instantiation of some of them, and then shortly lists the measures and diagnostic tools used in the case of semantic and pragmatic disorder as well as the difficulties associated with the diagnostic process, especially in case of preschool children. The article strongly emphasizes the significance of detailed research about semantic and pragmatic development from the linguistic point of view. By presenting the case of imitation of adults' way of speaking existing in a common awareness, and often connoted with the semantic and pragmatic disorder, the author highlights the urgency of description and diagnosis of any semantic and pragmatic difficulties on every level of development, because of the role they play in communication. The knowledge about the semantic and pragmatic development of children' speaking manner, and its detailed description are the key to the circumstantial characterization of particular cases along with determination of all causes of observed difficulties, and their relation to holistic functioning. The experts should act on not only the deepest difficulties but also the minimal ones because even

the smallest of them, which are often unnoticed, can affect everyday communication in a significant way.

KEY WORDS

semantics, pragmatics, semantic-pragmatic disorder, communication, speech and language development

WPROWADZENIE

Temat zaburzeń semantycznych i pragmatycznych jawi się jako interesujący, a jednocześnie jeszcze niewystarczająco zbadany i opisany. Kompetencje i sprawności (Grabias, 1996) na poziomie semantycznym i pragmatycznym w bardzo znaczącym stopniu wpływają na codzienną komunikację (Panasiuk, 2013; Czaplewska, 2015), a nie ma wątpliwości, że właśnie sprawna komunikacja jest celem, do którego logopedzi dążą najusilniej, różnicując – w określonych przypadkach – hierarchię ważności celów terapeutycznych w taki sposób, by zoptymalizować codzienne porozumiewanie się pacjenta. Poruszenie problemu zaburzeń semantycznych i pragmatycznych w pierwszej kolejności nasuwa skojarzenie z terminem „zaburzenia semantyczno-pragmatyczne”, to zaś łączy się z pojęciem „spektrum autyzmu”, w tym zwłaszcza z zespołem Aspergera oraz współcześnie określoną w klasyfikacji DSM-5 jednostką zaburzeń komunikacji społecznej. Współcześnie – w dobie „epidemii autyzmu” – terapeuci, rodzice i nauczyciele są wrażliwi na symptomy sugerujące zaburzenie ze spektrum autyzmu. Jednak śledząc współczesny dyskurs na ten temat, można odnieść wrażenie, że w sposób szczególny uwaga kierowana jest na dzieci w pierwszych trzech latach rozwoju. Z kolei jeśli chodzi o zespół Aspergera, ze względu na wymagania diagnozy psychiatrycznej, mówi się raczej o dzieciach w wieku szkolnym i osobach dorosłych, bo zaburzenie to diagnozuje się po piątym roku życia. Silne, jednoznaczne objawy zaburzeń komunikacji oczywiście zwracają uwagę specjalistów i opiekunów bez względu na wiek dziecka, ale łżejsze postaci tych zaburzeń pozostawiają wątpliwości, zwłaszcza w odniesieniu do dzieci w wieku przedszkolnym. Ta obserwacja stała się inspiracją do napisania niniejszego tekstu o charakterze teoretycznym. Przedmiotem zainteresowania są zaburzenia sfery semantycznej i pragmatycznej przejawiane przez dzieci w wieku przedszkolnym.

KWESTIE TERMINOLOGICZNE

Termin **zaburzenia semantyczno-pragmatyczne** (ang. *semantic-pragmatic syndrome*) został użyty po raz pierwszy w 1983 roku przez Isabelle Rapin i Doris Allen na potrzeby opisanego różniących się od siebie podgrup dzieci dotkniętych specyficznymi zaburzeniami językowymi (SLI) (Rapin i Allen, 1983). Dorothy Bishop i Lawrence Rosenbloom posługiwały się terminem *semantic-pragmatic disorder*, wskazując jednocześnie, że trudności komunikacyjne zbliżają to zaburzenie do autyzmu, nie mają jednak tak dużego nasilenia jak zaburzenia komunikacji w autyzmie (Bishop i Rosenbloom, 1987). Rezygnacja z terminu *syndrome* była spowodowana tym, że ów implikował jednostkę diagnostyczną o jasno określonych granicach. W nowym ujęciu zaburzenia semantyczno-pragmatyczne zostały usytuowane wspólnie z autyzmem i zespołem Aspergera na kontinuum między normą a patologią, przy czym zaburzenie semantyczno-pragmatyczne znalazło się bliżej normy i dzieli pewną wspólną część z pozostałymi jednostkami (Bishop, 1989).

W kolejności pojawiły się stanowiska nieznające różnic między zaburzeniem semantyczno-pragmatycznym a wysoko funkcjonującym autyzmem (Gagnon, Mottron i Joannette, 1997). Anita Bryńska argumentuje, że choć mechanizmy zaburzeń w przypadku SPD i ZA są podobne, istnieją jednak pewne różnice między wymienionymi jednostkami:

zgodnie ze wskazówkami diagnostycznymi ICD-10 i DSM-IV dzieci z ZA charakteryzuje prawidłowy rozwój mowy do 3 r.ż., w przeciwieństwie do dzieci z SPD. Dzieci z SPD z reguły uzyskują lepsze wyniki w skalach wykonaniowych niż w skalach słownych testów inteligencji ($PIQ > VIQ$), natomiast wyniki dzieci z ZA są odmienne. W przypadku ZA wszyscy pacjenci prezentują wyraźne deficyty społeczne, zaburzenia mowy zaś mogą być względnie łagodne i trudno uchwytnie. Z kolei dzieci z SPD to grupa, która jest najbardziej sprawna społecznie, ale ma większe trudności w zakresie komunikacji (Bryńska, 2011a, s. 756).

Autorka opowiada się więc za używaniem terminu „spektrum zaburzeń autystycznych” lub „spektrum całościowych zaburzeń rozwoju”, do których włącza wysokofunkcjonujący autyzm, autyzm atypowy, zespół Aspergera i zaburzenie semantyczno-pragmatyczne (Bryńska, 2011a).

Najnowszym zjawiskiem w tej kwestii jest jednostka zwana **zaburzeniem komunikacji językowej** (ang. *Social Communication Disorder*), sklasyfikowana w DSM-5 jako dotycząca osób przejawiających trudności w użyciu języka

w celach społecznych, odpowiednim dostosowywaniu komunikacji do kontekstu społecznego, rozumienia przekazów niedosłownych, pośrednich (żartów, idiomów, metafor) i integrowania języka z niewerbalnymi zachowaniami komunikacyjnymi (Swineford i in., 2014).

Bez względu na to, czy zaburzenia semantyczno-pragmatyczne traktowane są jako zjawisko osobne od innych jednostek ze spektrum autyzmu, tożsame z nimi lub leżące na jednym kontinuum, pozostaje faktem, że zaburzenia tego typu są obserwowane w praktyce klinicznej i mają swoją wyraźną specyfikę. O ile termin „zaburzenie semantyczno-pragmatyczne” jest zarezerwowany dla konkretnej jednostki (o trudnym do ustalenia statusie), o tyle często w literaturze mowa jest o zaburzeniach w sferze semantyczno-pragmatycznej w sensie opisowym. O takim rozróżnieniu mówią Kay Mogford-Bevan i Jane Sadler, wyróżniając:

- *semantic and/or pragmatic difficulties* – termin o charakterze opisującym (deskryptywny), nie informuje o przyczynach lub rodzaju związku z innymi zaburzeniami językowymi, jego oba człony – w zależności od potrzeb opisu – mogą zostać użyte razem lub oddzielnie;
- *semantic-pragmatic disorder/syndrome* – używany na określenie kompleksu objawów językowych powiązanych z charakterystyką zachowania i charakterystyką psychologiczną (Mogford-Bevan i Sadler, 1990).

Najistotniejsze w dyskusji na ten temat jest uwzględnienie faktu, że zaburzenia semantyczno-pragmatyczne mogą mieć charakter pierwotny bądź wtórny, oraz ustalenie – w związku z tym – szczegółowego mechanizmu ich powstawania (Panaszuk, 2013).

Michael F. McTear, wyróżniając podgrupy dzieci dotkniętych tymi zaburzeniami, mówi o zaburzeniach pragmatycznych wynikających z:

- zaburzeń językowych (opóźnionego rozwoju mowy);
- braku znajomości zasad i/lub stosowania reguł konwersacyjnych;
- deficytów kognitywnych;
- deficytów socjokognitywnych;
- zaburzeń emocjonalnych i afektywnych (McTear, 1990; McTear i Conti-Ramsden, 1992).

Należy również mieć na uwadze, że perspektywa uwzględniająca aspekt pragmatyczny jest pożądana w opisie wszystkich zaburzeń mowy (Grabias, 2007, s. 358). Obecnie w literaturze polskiej i zagranicznej mówi się o zaburzeniach semantycznych i pragmatycznych w kontekście: opóźnienia rozwoju mowy, specyficznych zaburzeń języka, afazji, pragnozji, chorób neurodegeneracyjnych,

infekcji centralnego układu nerwowego, autyzmu i zespołu Aspergera, upośledzenia intelektualnego, schizofrenii, zaburzenia afektywnego dwubiegunowego, zaburzeń osobowości, zaburzeń emocjonalnych i behawioralnych u dzieci (Cummings, 2015). Nie zawsze w opisach zaburzeń mowy określenie „pragmatyczny” lub „semantyczny” używane jest *explicite*.

Dyskusyjną kwestią jest dookreślenie relacji członów terminu „semantyczno-pragmatyczne”. Początkowo używano pojęcia łączącego obie te sfery, co nie budzi wątpliwości z dwóch powodów. Zaburzenia sfery semantycznej i pragmatycznej mogą (i często tak się dzieje) występować równocześnie, nadto związek semantyki i pragmatyki jest bliski, a sam termin „pragmatyka” pozostaje niełatwy do zdefiniowania (Levinson, 2010). Dodatkowo, badania kognitywistów skomplikowały rodzaj stosunków między tymi dwiema dziedzinami, pokazując pas przejściowy między nimi. I mimo to językoznawcy wyznaczają sfery wyraziste dla obu tych dziedzin (Grzegorzczkova, 2002).

Jednak używanie dwuczłonowej nazwy, bez wyraźnego wskazania różnic między dwoma aspektami języka, znalazło swoich przeciwników (McTear, 1990). Podkreślono również, że zarówno deficyt semantyczny, jak i pragmatyczny mogą występować odrębnie, niezależnie (Bishop, 1998). Współcześnie w nomenklaturze częściej pojawia się termin *pragmatic language impairment* (PLI) (Bishop, 2000), odnoszony do tych zaburzeń pragmatycznych, które wynikają z zaburzeń w rozwoju językowym, oraz terminy o szerszym zakresie i charakterze deskryptywnym: *pragmatic disability* (McTear i Conti-Ramsden, 1992), *conversational disability* (McTear, 1990), *pragmatic and discourse disorder* (Cummings, 2015). Sfera semantyczna jest mniej obecna zarówno w nomenklaturze, jak i opisach problemowych.

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA

Wymienia się wiele charakterystycznych językowych objawów zaburzeń semantyczno-pragmatycznych oraz zachowań im towarzyszących. Mogą występować w różnej kombinacji i z różnym nasileniem. Zalicza się do nich:

- opóźniony rozwój mowy (nie jest elementem koniecznym);
- echolalię;
- uczenie się mówienia przez mechaniczne powtarzanie wyrażenia, zwrotów zamiast swobodnego używania wyrazów;
- względnie płynny język i używanie złożonych konstrukcji;
- poprawną artykulację;

- nadmierną aktywność słowną (gadatliwość) lub przeciwnie – małomówność;
- błędy semantyczne;
- niezwykle dobór słów;
- dziwne skojarzenia;
- dziwaczne wnioskowanie;
- neologizmy;
- przewagę ekspresji nad rozumieniem;
- nieistotne albo nieodpowiednie komentarze, wypowiedzi zbyt ubogie lub nadmiernie rozbudowane i szczegółowe;
- problem z rozumieniem relacji przyczynowo-skutkowych;
- problem z rozumieniem relacji czasowych;
- problemy z rozumieniem pytań, szczególnie pytań: jak? dlaczego?;
- tendencję do dosłownych interpretacji;
- problemy z rozumieniem znaczeń przenośnych, niedosłownych;
- brak świadomości, jaka wiedza jest dzielona między nadawcą a odbiorcą;
- trudności w znajdowaniu odpowiednich słów;
- trudności z prowadzeniem rozmowy: z zasadą naprzemienności, inicjowaniem rozmowy, korygowaniem i wyjaśnianiem kwestii niezrozumiałych, podtrzymywaniem i zmianą tematu, odpowiednim używaniem aktów mowy, kierowaniem uwagi i kierowaniem uwagą;
- zaburzenia prozodii;
- ubogie zdolności symboliczne;
- ubogie relacje z rówieśnikami, które powodują postawę wycofania, ekscentryzm lub nadmierną przyjazność (Bryńska, 2011a; McTear, 1990; McTear i Conti-Ramsden, 1992; Rapin i Allen, 1983; Cummings, 2015).

Ze względu na – sygnalizowaną już – bliskość pojęć „zaburzenia semantyczno-pragmatyczne” i „zespół Aspergera” objawy charakteryzujące obie te jednostki są zbliżone. W opisach mowy w zespole Aspergera pojawiają się dodatkowe określenia, takie jak mowa nadmiernie pedantyczna i formalna (prozodycznie), mowa nadmiernie konkretna, tendencja do monologowania odnoszącego się do ulubionych tematów, bez uwzględniania reakcji otoczenia (Bryńska, 2011b, s. 48), imponujące słownictwo obejmujące techniczne terminy (nieradko związane ze szczególnym zainteresowaniem danej osoby), wyrażenia częściej kojarzone

z językiem dorosłego niż dziecka, osobliwe poczucie humoru, webralizowanie myśli do siebie (Atwood, 2007/2012, s. 227–228).

Niektóre z wymienionych terminów są jasne w aspekcie teoretycznym, ale wymagają doprecyzowania ze względu na sytuacje praktyczne, na przykład „wielomówność”, „małomówność”, „dziwne skojarzenia”, „niezwykły dobór słów”, „wyrażenia częściej kojarzone z językiem dorosłego niż dziecka” czy nawet „imponujące słownictwo”.

Duże bogactwo potencjalnych objawów, jak również możliwość występowania różnych ich kombinacji sugerują, że dalsze analityczne badania pozwolą jeszcze wyraźniej dookreślić pewne zjawiska i tym samym lepiej scharakteryzować zachowania językowe danej jednostki, a także – być może – wyróżnić ewentualne subtypy u dzieci, tak jak znajdujemy je w pracy Jolanty Panasiuk i Marii M. Kaczyńskiej-Haładaj o zaburzeniach mowy u osób dorosłych z zespołem Aspergera (Panaszuk i Kaczyńska-Haładaj, 2015). Również poszczególne konkretne objawy, jak na przykład neologizmy, powinny być poddane pogłębionemu i różnicującemu opisowi jakościowemu.

Interesująca jest również przedstawiona przez Louise Cummings propozycja zapisu wypowiedzi, w których zaburzona jest sfera pragmatyczna, uwzględniająca komponent prozodyczny (Cummings, 2015).

NARZĘDZIA DIAGNOSTYCZNE, TRUDNOŚCI W DIAGNOZIE

Badacze są zgodni co do tego, że rozpoznawanie i diagnozowanie deficytów natury pragmatycznej jest konieczne, ale rzadko respektowane:

W powszechnie stosowanych procedurach diagnozowania logopedycznego dzieci, skoncentrowanych na ocenie stanu rozwoju kompetencji i sprawności językowych (rozumienia i mówienia), pomijane są często dane dotyczące stanu rozwoju kompetencji i sprawności interakcyjnych, leżących przecież u podłoża językowego i komunikacyjnego rozwoju dziecka (Panaszuk, 2013).

Ponadto powstające testy często okazują się mieć charakter niewystarczający. Wśród propozycji metod diagnozowania tych zaburzeń pojawiają się narzędzia standaryzowane i niestandaryzowane; testy, skale, kwestionariusze, w tym dla rodziców i nauczycieli (McTear i Conti-Ramsden, 1992; Hyde-Wright i Cray, 1990). Wskazuje się na wysoką wartość studium przypadku (Panaszuk i Kaczyńska-Haładaj, 2015), metody etnograficznej (McTear i Conti-Ramsden, 1992) oraz obserwacji. Szczególnie ciekawym wątkiem jest zwrócenie uwagi na gatunki mowy

pojawiające się w codziennej komunikacji badanego (Panasiuk, 2013). Obserwacja i wstępna analiza najprostszych wypowiedzi już może zasugerować konieczność prowadzenia dalszych obserwacji w określonym kierunku.

Kluczową kwestią, bez której diagnozowanie omawianych zaburzeń u dzieci jest utrudnione, zwłaszcza w przypadku zaburzeń lekkiego stopnia, pozostaje pełny opis kształtowania się sfery semantycznej i pragmatycznej w rozwoju mowy. Istnieją prace dotyczące rozwoju mowy dziecka, wykraczające poza zdolności fonologiczne, składniowe, gramatyczne, leksykalne, idące w kierunku semantyki (Borowiec, 2014) i pragmatyki (Boniecka, 1995; Grochowalska, 2007; Czaplewska, 2015; Porayski-Pomsta, 2015). Niemniej temat z pewnością nie jest wyczerpany. Interesujące ujęcie tego zagadnienia, z zachowaniem dużej szczegółowości, pojawia się w literaturze anglojęzycznej (McTear i Conti-Ramsden, 1992; Ninio i Snow, 1996; Astington, 1990). Warta uwagi jest również refleksja, że reguły komunikacyjne są uwarunkowane kulturowo, stąd konieczne jest (tak jak przy innych aspektach języka) gromadzenie danych odpowiednich dla poszczególnych kultur, społeczności i języków¹. Nie ulega wątpliwości, że temat rozwoju semantycznego i pragmatycznego, choć niełatwy do zbadania, jest jednocześnie polem obszernym i obiecującym.

SPECYFIKA DIAGNOZY W WIEKU PRZEDSZKOLNYM

Jako szczególnie trudny – zarówno do badania prawidłowego rozwoju semantycznego i pragmatycznego, jak również do przeprowadzania procesów diagnostycznych – jawi się wiek przedszkolny. Zwłaszcza w potocznym odczuciu (które w procesie diagnostycznym także ma pewne znaczenie) i w odniesieniu do mowy właśnie na poziomie semantycznym i pragmatycznym traktuje się go niekiedy jako pewien słabo zróżnicowany wewnętrznie etap, poprzedzający okres szkolny – co do którego istnieją już badziej wyraźne „wytyczne”. Oczywiście jeśli dziecko przejawia wyraźne dysfunkcje, jest poddawane diagnozie. Jednak w przypadku gdy trudności są subtelniejszej natury, dodatkowo maskowane na przykład przez płynną mowę, i nie towarzyszą im istotne problemy w zachowaniu, można przypuszczać, że dziecko pozostanie niediagnozowane do czasu rozpoczęcia nauki w szkole. W praktyce zatem możemy często spotkać się z postawą, gdy niepokoją klasyczne objawy zaburzeń komunikacji u małego dziecka (jak brak kontaktu wzrokowego, uśmiechu czy wskazywania palcem) i niepowodzenia dziecka

---

¹ Zob. www.asha.org/public/speech/development/Pragmatics [dostęp: 7 grudnia 2016].

w wieku szkolnym, za to trudności komunikacyjne „dobrze mówiącego” dziecka w wieku przedszkolnym wiązane będą z szeroko pojętym rozwojem, który ma swoje plastyczne prawa. Ma to swoje uzasadnienie, tym bardziej że wciąż za typowy wiek adekwatny do postawienia diagnozy z obszaru zespołu Aspergera (a jest to element ważny w procesie diagnostycznym, dotyczącym zaburzeń komunikacji) to ukończony piąty rok życia, a więc niemal koniec edukacji przedszkolnej. Co interesujące, w DSM-5 jako progowy wiek wskazany do diagnozowania zaburzenia komunikacji społecznej wskazuje się już nieco niższy przedział wiekowy, pomiędzy czwartym a piątym rokiem życia. Jednak codzienność pokazuje, że na każdym etapie rozwoju zdarzają się sytuacje, gdy „dziwnie” mówiące dziecko budzi zainteresowanie – specjalisty, nauczyciela, któregoś z rodziców. Stąd też, choć zdobywanie kompetencji komunikacyjnej w aspekcie semantycznym i pragmatycznym jest procesem i zakończenie tego procesu wymaga czasu, niebezzasadne wydaje się założenie, że jako proces jest swoiste od samego początku i na każdym z etapów daje się opisać, chociażby w postaci kontinuum umiejętności. Empirycznie sprawdzono, że rozumienie metafor, ironii, sarkazmu przypada na wiek szkolny, a nawet rozwija się do wieku dorosłego (Białecka-Pikul, 2012), w praktyce jednak można zaobserwować sytuacje, gdy dzieci przedszkolne także przejawiają pewne umiejętności w tym zakresie. Wbrew powszechnemu przekonaniu nierzadko kierujemy do małych dzieci komunikaty pośrednie, metafory, a nawet ironię, dzieci zaś na podstawie wiedzy o świecie, analizy sytuacji komunikacyjnej i wskazówek prozodycznych często poprawnie je odczytują. Być może zatem w badaniach nad rozwojem zdolności semantycznych (i pragmatycznych) wskazany byłby znacznie większy udział perspektywy językoznawczej (dotąd tematykę tę podejmują raczej psychologowie), uwzględniający na przykład różnicowanie niedosłownych przekazów językowych.

PROBLEMY PRAKTYCZNE

W latach 90. Mogford i Sadler wspomniały o tym, że oprócz braku w pełni zadowolających narzędzi diagnostycznych (co do obecnej chwili się zmieniało i nadal zmienia) trudność w diagnozowaniu zaburzeń natury semantyczno-pragmatycznej wynika z tego, że u dzieci prezentujących takie deficyty objawy językowe mogą być maskowane przez izolację społeczną. Ponadto trudności dzieci są niekiedy na tyle akceptowalne, że dzieci, które je przejawiają, określa się raczej jako „dziwaczne”, „specyficzne”, „charakterystyczne”, nie zaś jako przejawiające konkretne trudności w określonej sferze rozwoju językowego (Mogford-Bevan i Sadler, 1990). Współcześnie pierwszy czynnik uległ pewnym zmianom, bo w związku

z doniesieniami o „epidemii autyzmu” i zwiększeniem świadomości społecznej na ten temat rodzice, opiekunowie i nauczyciele szybciej zauważają trudności w relacjach społecznych i często zasięgają opinii specjalistów. Za to aktualny i zarazem interesujący jest czynnik drugi, szczególnie w odniesieniu do dzieci przedszkolnych, zwłaszcza że wspomniany wcześniej wzrost liczby zaburzeń psychicznych i neuropsychiatrycznych wygenerował również postawę przeciwną diagnozom „na wyrost”, której nie sposób odmówić słuszności. Konsultacje psychiatryczne, wpisane w proces diagnozowania dzieci przejawiających zaburzenia w użyciu języka, również pozostają tematem społecznie trudnym. W związku z tą kwestią specjaliście, który zauważa u dziecka zaburzenia semantyczno-pragmatyczne, niezwiązane z opóźnionym rozwojem mowy, przychodzi często zmierzyć się ze społecznym przekonaniem, że „dziwna” mowa dziecka (bo tak bywa potocznie określana) wynika na przykład z nadmiernego oglądania telewizji lub naśladowania mowy dorosłych, a nie problemów językowych uwarunkowanych wewnątrznie. Jest to kwestia w codziennej praktyce bardzo interesująca i skłania do zadania następujących pytań:

1. Jaka jest rola naśladowania w procesie nabywania języka? (Dyskusje na ten temat toczą się od wielu lat, ale nie podejmowano w nich szczegółowej analizy aspektu semantycznego i pragmatycznego).
2. Co znaczy w kontekście zaburzeń semantyczno-pragmatycznych określenie „język dorosłych”? (Jakie zjawiska obejmuje? Czy używanie tego sformułowania w kontekście zaburzeń semantyczno-pragmatycznych nie implikuje błędnie, że dorośli mówią w sposób odmienny, „dziwny”?)
3. Czy możliwe jest naśladowanie mowy zaburzonej w sytuacji, gdy podmiot mówiący jest osobą zdrową, nieprzejawiającą zaburzeń i gdy jednocześnie przebywa w wielu relacjach komunikacyjnych (np. dom, przedszkole, plac zabaw)?
4. W jaki sposób „dziwna mowa” odnosi się do ekonomii języka i jego funkcjonalnego charakteru? (Czy rzeczywiście możliwe jest, że dziecko, które nie osiągnęło jeszcze pełni rozwoju językowego, a jednocześnie zaczyna współdziałać w grupie równieśniczej, udziwnia mowę w taki sposób, że nie osiąga celów komunikacyjnych?)
5. Czy stwierdzenie, że dziecko mówi w sposób nietypowy, bo wzoruje się na osobie z najbliższego otoczenia, nie powinno być rozpatrywane w kontekście wiedzy o genetycznych uwarunkowaniach pewnych zaburzeń języka?
6. W jakim stopniu dzieci rzeczywiście „naśladują” dorosłych, a w jakim dorośli dostosowują się do języka dziecka? (Jak wskazuje literatura dotycząca

języka kierowanego do dzieci małych i do dzieci z trudnościami językowymi, to właśnie dorośli dostosowują do dzieci swój sposób komunikowania się).

Należy finalnie zadać pytanie, czy i po co diagnozować zdolności semantyczne i pragmatyczne dzieci w wieku przedszkolnym (także przed piątym rokiem życia). Właściwa diagnoza, która jest wynikiem współdziałania kilku specjalistów, z pewnością musi być postawiona według kryteriów określonych w odpowiednich standardach, w określonym wieku. Z uwagi na codzienną praktykę wydaje się jednak zasadne i konieczne, by opisywać funkcjonowanie komunikacyjne w sposób możliwie najpełniejszy na każdym etapie życia dziecka. Funkcjonowanie na poziomie komunikacyjnym przekłada się w decydujący sposób na relacje dziecka z innymi – rówieśnikami i dorosłymi (Czaplewska, 2015), „dziwaczna mowa” może zostać wyśmiewana lub choćby niewłaściwie komentowana i nie dotyczy to tylko dzieci w wieku szkolnym i dorosłych. Z kolei u dzieci z opóźnieniem rozwoju mowy trudności komunikacyjne mogą stać się dodatkowo przyczyną niewłaściwie postawionej diagnozy i, co za tym idzie, nieodpowiednio zaprogramowanej terapii (Panasiuk, 2013). Ponadto, gdy natura problemu nie jest jasna, dorośli w najbliższym otoczeniu dziecka mogą błędnie upatrywać jego przyczyn na przykład w wychowaniu, w wybitnych uzdolnieniach, co może prowadzić do kolejnych trudności. Z uwagi na różny stopień nasilenia zaburzeń komunikacyjnych, może się zdarzyć, że dziecko ocenione przez lekarza jako zdrowe, będzie mimo wszystko przejawiało lekkie trudności, które w pewien sposób będą zakłócały jego codzienne funkcjonowanie. Wreszcie, nawet jeśli pełna diagnoza odbędzie się w czasie późniejszym niż aktualny czas pracy terapeuty z dzieckiem, pełne informacje o przebiegu rozwoju mowy są cenną informacją do wykorzystania w przyszłym dalszym procesie diagnostycznym. Samo wyjaśnienie rodzicom, opiekunom i nauczycielom w okresie przeddiagnostycznym możliwego mechanizmu istniejącego problemu również stanowi wartość i może się przyczynić do poprawy relacji dziecka ze światem. Istotne również jest upowszechnianie wiedzy o zaburzeniach semantyczno-pragmatycznych wśród nauczycieli, mają oni bowiem szerokie pole obserwacji i, pozostając w stosunku „względnie obiektywnym” z dzieckiem, mogą określać, w jaki sposób ono funkcjonuje. W licznych przypadkach to właśnie oni mogą wskazać, że wymaga diagnozy logopedycznej. Ponadto ich postawa w stosunku do dziecka przejawiającego trudności ma ogromne znaczenie dla jego codziennego funkcjonowania.

PODSUMOWANIE

W świetle przytoczonych argumentów opisywanie i diagnozowanie zaburzeń semantycznych oraz pragmatycznych u dzieci jest sprawą pilną i ważną. Optymalną drogą do osiągnięcia tego celu jest szczegółowe zbadanie rozwoju mowy dziecka na obu tych poziomach, z uwzględnieniem wiedzy o językowej normie oraz patologii. Przede wszystkim celowe jest szczegółowe charakteryzowanie objawów językowych mowy zaburzonej, dotyczących zarówno sfery pragmatycznej, jak i semantycznej. Następnie konieczne jest określenie mechanizmów, które wywołują określone objawy językowe oraz zdefiniowanie, czy zaburzenia semantyczne i pragmatyczne mają charakter pierwotny czy wtórny, jakie są ich całościowe uwarunkowania oraz relacje do innych aspektów mowy, rozwoju poznawczego, rozwoju fizycznego, sposobu zabawy, relacji interpersonalnych oraz prezentowanych zachowań i emocji (Panasiuk i Kaczyńska-Haładyj, 2015, s. 531). Także lekkie zaburzenia w omawianych sferach powinny zostać szczegółowo zbadane. Dzieci, które takie trudności przejawiają, często mogą nie zostać skierowane na diagnozę, a w przypadku komunikowania się z drugim człowiekiem nawet mała trudność może mieć znaczące konsekwencje.

BIBLIOGRAFIA

- Attwood T., 2015, *Zespół Aspergera. Kompletny przewodnik*, przeł. A. Sawicka-Chrapkiewicz, Harmonia Universalis, Gdańsk, s. 227–228.
- Astington J.W., 1990, *Metapragmatics. Children's conception of promising*, [w:] *Children's language*, red. G. Conti-Ramsden, C.E. Snow, t. 7, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, Hillsdale, s. 223–244. [Przedruk: Bokus B., Shugar G.W., 2007, *Psychologia języka dziecka. Osiągnięcia, nowe perspektywy*, przeł. E. Haman i in., GWP, Gdańsk, s. 335–352].
- Białecka-Pikul M., 2012, *Narodziny i rozwój refleksji nad myśleniem*, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Bishop D.V.M., 1989, *Autism, Asperger's syndrome and semantic-pragmatic disorder: Where are the boundaries?* „British Journal of Disorders of Communication”, t. 24, London, s. 107–121.
- Bishop D.V.M., 1998, *Development of the Children's Communication Checklist (CCC): A method for assessing qualitative aspects of communicative impairment in children*, „Journal of Child Psychology and Psychiatry”, nr 39, London, s. 879–891.
- Bishop D.V.M., 2000, *Pragmatic language impairment: A correlate of SLI, a distinct subgroup, or part of the autistic continuum?* [w:] *Speech and language impairments in children: Causes, characteristics, intervention and outcome*, red. D.V.M. Bishop, L.B. Leonard, Psychology Press, Hove, s. 99–113.

- Bishop D.V.M., Rosenbloom L., 1987, *Classification of childhood language disorders*, [w:] *Language development and disorder*, red. W. Yule, M. Rutter, Mac Keith Press, London.
- Boniecka B., 1995, *Pragmatyczne aspekty wypowiedzi dziecięcych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Borowiec H., 2014, *Dziecięce rozumienie świata (studium lingwistyczne)*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Bryńska A., 2011a, *Miejsce zespołu Aspergera w grupie całościowych zaburzeń rozwoju: kontinuum czy spektrum zaburzeń autystycznych?* „Psychiatria Polska”, t. 45 (5), Kraków, s. 756.
- Bryńska A., 2011b, *Deficyty komunikacyjne w zespole Aspergera*, „Psychiatria i Psychologia Kliniczna”, nr 11, Warszawa, s. 48.
- Cummings L., 2015, *Pragmatic and discourse disorders. A workbook*, University Press, Cambridge.
- Czaplewska E., 2015, *Badanie kompetencji pragmatycznej dzieci – problemy metodologiczne*, [w:] *Metodologia badań logopedycznych z perspektywy teorii i praktyki*, red. S. Milewski, K. Kaczorowska-Bray, Harmonia Universalis, Gdańsk, s. 86–94.
- Gagnon L., Mottron L., Joanne Y., 1997, *Questioning the validity of the Semantic-Pragmatic Syndrome Diagnosis*, „Autism. The International Journal of Research and Practice”, nr 1, London, s. 37–55.
- Grabias S., 1996, *Typologie zaburzeń mowy. Narastanie refleksji logopedycznej*, „Logopedia”, t. 23, Lublin, s. 79–90.
- Grabias S., 2007, *Język, poznanie, interakcja*, [w:] *Mowa. Teoria – praktyka*, t. 2: *Język, interakcja, zaburzenia mowy. Metodologia badań*, red. T. Woźniak, A. Domagała, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 355–377.
- Grochowalska M., 2007, *Uczenie się różnicowania wypowiedzi a sytuacja mówienia*, „Forum Dydaktyczne”, nr 2, s. 76–83.
- Grzegorzczkowska R., 2002, *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Hyde-Wright S., Cray B., 1990, *A teacher's and a speech therapist's approach to management*, [w:] *Child language disability*, t. 2: *Semantic and pragmatic difficulties*, red. K. Mogford-Bevan, J. Sadler, Multilingual Matters, Clevedon, s. 75–100.
- Levinson S.C., 2010, *Pragmatyka*, przeł. T. Ciecierski, K. Stachowicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- McTear M.F., 1990, *Is there such thing as conversational disability?* [w:] *Child language disability*, t. 2: *Semantic and pragmatic difficulties*, red. K. Mogford-Bevan, J. Sadler, Multilingual Matters, Clevedon, s. 23.
- McTear M.F., Conti-Ramsden G., 1992, *Pragmatic disability in children. Studies in disorders of communication*, Whurr Publishers, London, s. 148–174.
- Mogford-Bevan K., Sadler J., 1990, *Semantic and pragmatic difficulties or semantic-pragmatic syndrome? Some explanations*, [w:] *Child language disability*, t. 2: *Semantic and pragmatic difficulties*, red. K. Mogford-Bevan, J. Sadler, Multilingual Matters, Clevedon, s. 1–17.

- Ninio A., Snow C.E., 1996, *Children as conversationalists*, [w:] *Pragmatic development*, Westview Press Boulder, CO, s. 143–170. [Przedruk: Bokus B., Shugar G.W., 2007, *Psychologia języka dziecka. Osiągnięcia, nowe perspektywy*, przeł. E. Haman i in., GWP, Gdańsk, s. 310–324].
- Panasiuk J., 2013, *Sprawności interakcyjne i komunikacyjne jako kryteria różnicowania zaburzeń rozwojowych*, [w:] *Interakcyjne uwarunkowania rozwoju i zaburzeń mowy*, red. M. Michalik, A. Siudak, H. Pawłowska-Jaroń, Wydawnictwo Collegium Columbinum, Kraków, s. 81–106.
- Panasiuk J., Kaczyńska-Haładaj M.M., 2015, *Postępowanie logopedyczne w przypadku osób dorosłych z zespołem Aspergera*, [w:] *Logopedia. Standardy postępowania logopedycznego*, red. S. Grabias, J. Panasiuk, T. Woźniak, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 528–531.
- Porayski-Pomsta J., 2015, *O rozwoju mowy dziecka. Dwa studia*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa.
- Rapin I., Allen D., 1983, *Developmental language disorders: Nosologic considerations*, [w:] *Neuropsychology of language, reading and spelling*, red. U. Kirk, Academic Press, New York, NY.
- Swineford L.B., Thurm A., Baird G., Wetherby A., Swedo S., 2014, *Social (pragmatic) communication disorder: A research review of this new DSM-5 diagnostic category*, „Journal of Neurodevelopmental Disorders”, nr 6 (1), New York, s. 41.